

SEXTIL PUȘCARIU – NEOGRAMATICUL

Probabil că dacă există astăzi lingvistică, adică o știință în toată puterea cuvântului, având un obiect clar definit, o metodologie și un instrumentar, resurse evolutive proprii, capacitatea de a contribui la cunoașterea domeniului larg din care face parte și un grad rezonabil de autonomie, inițializarea și primii pași hotărâtori ale acestui fapt se datorează trudei neogramaticilor.

Până la momentul acela, ceea ce urma a se numi *lingvistică* era doar o aglomerație de observații de tip sincron, însoțite de interpretări speculative, lipsite de corp teoretic, de metode și de instrumente. Gândirea lingvistică de până la neogramaticii era mai degrabă una de tip antemergător, în care observațiile asupra elementelor și fenomenelor limbii – privite în sine sau ca părți ale unui întreg mai degrabă nedeslușit – erau urmate de reflecții deductive sau de generalizări prea puțin întemeiate, care se aglomerau fără a reuși să edifice teorii științifice, păstrând limba în sfera științelor deja existente; concepțiile astfel coagulate oscilau între integralitatea naturală și fărâmițarea empirică. Întrucât asupra materialului furnizat de simțuri nu se exercitau procese de tip inductiv, lingvistica se afla în imposibilitatea de a se elibera de forța gravitațională a științelor naturale, de a arăta calitatea duală a limbii, de organ și de instrument, degajând în consecință o teorie proprie. Observația empirică fiind supusă metodei deductive, prin care se întăresc date preexistente și preconcepute, făcea imposibil progresul conceptual, adică apariția unor concepții teoretice sistemice, întemeiate pe relația gândirii cu realitatea, mijlocită de o metodă și un instrumentar întocmite logico-rațional. De altfel, chiar dacă mințile mari care au înțeles frânturi din realitate și au contribuit la apariția și consolidarea unei noi perspective se înșiră din Antichitate către secolul XXI, până prin secolul al XVII-lea aceasta era starea tuturor științelor, naturale ori ale minții, toate aflate într-o stare de concatenație aproape mistică și de prolifică strădanie empedocliană.

Acest context de fluctuantă și confuză efervescență în care apare lingvistica se încheie cu etapa în care științele trăiesc într-o simbioză parțial concurențială, fiecare încercând să-și construiască teorii și instrumente adecvate obiectului aflat în curs de definire, parțial colaborativă, științele furnizându-și unele altora idei și chemându-se una pe cealaltă pe calea evoluției lor, adesea trăgând cu ochiul una la soluțiile, căile și realizările alteia. Rămânea ca lingvistica să-și valorifice șansa prin eforturi proprii.

*

Datorită evoluțiilor produse în ultimele două sute de ani, oarecum anticipând momentul apariției teoriei evoluționiste – dar nu și pe al acestei idei, care se forma și își căuta calea lingvistică și argumentativă, cel puțin din vremea lui Buffon și a

lui Lamarck –, creatorii lingvisticii comparativ-istorice vor avea șansa de a evita oscilațiile dintre polii între care se zbătea încreata lingvistică.

În științele naturii s-a pășit de la cumulul de observații empirice și experimente, înțelese și interpretate din perspectivă fixist-creaționistă linnéeană și cuvieriană, la abordări științifice și dinamice, în filozofie s-a pășit de la statismul cartezian și kantian la dialectica hegeliană și la o nouă concepție asupra relației dintre realitate și conștiință. În lingvistică, încercând rezolvarea unor probleme ale vremii lor, neogramaticii ajung la cuprinderea organică a realității, a faptului că aceasta este constituită din sisteme care sunt elemente ale altor sisteme, că ea are caracter procesual-istoric și că evoluează interacțional. Racordați la știința și la filozofia vremii lor, deci observând și înțelegând acest mod de constituire și funcționare a realității la nivel particular și operând inducții generatoare de inferențe valide, neogramaticii vor înțelege principiile de funcționare a limbii și vor oferi capacitatea de a opera deducții corecte, apte să ridice, prin intermediul limbii, o viziune organică asupra lumii. Ei vor edifica astfel o știință a lingvisticii în măsură să se structureze ca organism teoretic coerent și operațional, și să contribuie cu partea ei de viziune asupra realității și de cunoaștere a acesteia la efortul conjugat al științelor. Totodată, cu ajutorul combinat al metodelor inductivă și deductivă, noua știință își va crea instrumente adecvate analizelor pe care le avea de operat în sânul realității. Această conjuncție structural-operațională călăuzită de concepția evoluționistă va conferi lingvisticii conștiință de sine, coerență internă și capacitatea de a face acumulările genetice și metadisciplinare în proporțiile necesare progresului real și propriei evoluții.

În mod firesc, ca orice entitate care se blochează în propria sincronie, la un moment dat neogramaticii se vor pierde operând cu instrumentul acurat și eficient pe care l-au creat, scăpând tocmai esența organică și interacțională, procesuală și evolutivă a fenomenelor, a teoriei și chiar a instrumentelor, adică întocmai acele elemente determinante și definerii care duseseră la apariția științei lingvisticii. Cu toate acestea – precum în cazul oricărei descoperiri corecte a simțurilor sau a cugețului –, întrucât esența gândului lor decurge din însuși felul în care este constituită și funcționează realitatea, prea marea lor rigoare – însoțitoare a oricărei descoperiri a unui instrument care se arată valid – nu putea afecta realmente miezul teoriei și relația acesteia cu realitatea.

Așa cum se întâmplă de obicei după ce unele minți umane se apropie de adevăr pe calea unor construcții teoretice corecte, deduse din corecta observare a realității, contemporanii și urmașii acelor bărbați – după ce avuseseră revelația și înțelegerea științei lingvisticii exclusiv datorită aportului lingvisticii diacronice și metodei comparativ-istorice –, având parcă pretenția de a li se oferi o teorie, o metodă și instrumente perfecte, se vor centra asupra inerentelor contradicții, inadvertențe, erori sau elemente de caducitate dintre teoria, metoda și instrumentul neogramatic și unele aspecte ale realității, abia atunci și astfel observate. Ei se vor lupta mai ales pe tărâmul elogiului și al blamului, fie înțelegând importanța istorică a creării unei

teorii științifice lingvistice și fascinați de cvasiperfecțiunea instrumentului, fie ademniți de teorii succedanee sau captivi ai curențelor de natură aplicativă ale acestei teorii, mai degrabă scăpându-le esența perspectivei diacronice, încurcați în zgura exagerărilor teoriei și amăgiți de erorile ei de aplicare sau de ducerea ei la ultimele consecințe.

Chiar dacă, la un moment dat, a putut fi considerată ca atare, doctrina neogramatică nu era și nu putea fi soluția absolută la toate problemele lingvistice, mai ales întrucât nu avea nici materia, nici datele și nici concurențele necesare pentru a se constitui în teorie unificată. Într-un sens era mai mult decât atât: era sămânța întemeietoare, care prin potențialul ei avea să creeze spațiul și să genereze posibilitatea pentru ca alte perspective teoretico-analitice să apară și să colaboreze la dezvoltarea și la devenirea lingvisticii. De aceea, ea este și rămâne nucleul care hrănește și validează orice demers în domeniu, lingvistica diacronică și metoda comparativ-istorică constituind temeiul inițiativ și implicit, a cărui lipsă din bagajul fundamental al lingvistului este fie imposibilă, fie catastrofală și anulantă.

Au fost puțini cei ce-au înțeles că se aflau în fața unei gândiri care întemeia știința lingvisticii aliniind-o la ideologia și la spiritul științific al epocii și că aspectele eronate ale componentei aplicative sau asperitățile teoretice pot suporta corecții și ajustări fără ca acest fapt să îi afecteze esența conceptuală.

Dintre ei, mai puțini și-au amintit – ca observatori și cunoscători ai istoriei gândirii și științei umanității – că fiecare moment din istoria omenirii își cere propriile soluții, căi de abordare și discursuri; că, adesea, acestea trebuie să apară în tușe groase spre a atrage atenția simțurilor și a cugetului. Ei au mai înțeles că – încercând să surprindă sau să înrăurească realitatea și gândirea – filozofia evoluează, iar ameliorarea și acomodarea la dinamica realității sunt imperative, dar că esența gândului rezultat din corecta înțelegere a realității poate rămâne nealterată, iar nuanțările contextuale pot face greu recognoscibile unele aspecte, și că toate acestea pot induce în eroare. În sfârșit, tot aceștia au înțeles că nu urmărirea în sine a unui șir de idei reflectă adevărata cunoaștere, ci pătrunderea esenței și a funcțiilor reale ale acelor idei în devenirea științei despre realitatea vie (în ultimă instanță, nu atât devenirea gândirii importă, cât cea a realității și înțelegerea ei), și că, la rândul lor, aveau nevoie de a ajunge la această înțelegere printr-un limbaj adecvat, eventual, orientând înțelegerea viitorimii prin intermediul unui limbaj relevant – desigur, și acesta prevăzut cu inerente deficiențe, de natură a spori capcanele pentru neaveniți.

*

Dotat cu spiritul scientist al secolului al XIX-lea și cu viziunea organică ce conferă capacitatea de a îmbrățișa întregul în procesualitatea sa istorică, apoi de a pătrunde detaliul și de a urca la cuprinderea îmbogățită a întregului, Sextil Pușcariu se află printre cei ce înțeleg că filozofia neogramatică reprezintă calea de manifestare și întemeiere în lingvistică a concepției diacronice, că aceasta este sursa și călăuză lingvisticii, și că nevoia o constituie ameliorarea, nu înlocuirea ei. Știind că adevă-

rata cunoaștere vine din înțelegerea comunității și interactivității elementelor realității și înțelegând că nici imperfecțiunile inerente ale teoriei și metodei ei, nici progresele ulterioare ale științei și nici infinitatea de nuanțe a realității (constante ale oricărui proces de cunoaștere științifică) nu sunt în măsură să spulbere o teorie, o metodă și o perspectivă corect întemeiate pe realitate, savantul clujean încearcă să îmbunătățească metoda, să nuanțeze teoria, aducându-le în armonie cu o realitate mai variată și mai plină de specificitate decât cea pe care acestea o avuseseră în vedere. Înțelegerea faptului esențial că inerentele greșeli nu se află la nivelul concepției neogramatice în sine, care reflectă realitatea, ci la cel care reflectă gândirea umană și aplicarea acesteia, adică în faptul de a dogmatiza o teorie sau o descoperire – cu observația suplimentară că, atunci când sau acolo unde explicația nu funcționează se creează o altă dogmă, una *ad-hoc* –, el nu încearcă să distrugă teoria și concepția neogramatică și nici nu le neagă, ci pătrunde mai întâi esențele acestora, apoi modalitățile lingvistice în care acestea se arată, după care ajunge la înțelegerea limitelor și posibilităților lor de eroare și caută căile de continuare a procesului științific al cunoașterii.

Fie în cazul teoriilor de mare generalitate, fie în cel al soluțiilor concrete la chestiuni relativ înguste, în general, problemele ulterioare provin mai rar din falsitatea sau caracterul eronat al teoriei sau al soluției și mult mai des se datorează tendinței de a nesocoti caracterul istoric și procesual al gândirii și cunoașterii umane, adică decurg din uitarea faptului că descoperirea sau conceperea a ceva nu este un act total și definitiv, ci doar un aspect și un moment al procesului de cunoaștere. Respectivetele teorii sau soluții devin perimate doar în măsură în care tind spre propria imuabilitate, neținând pasul cu prefacerile realității. Sub acest aspect, caducitatea nu este un dat funciar și inerent, ci un atribut dobândit ca urmare a dogmatizării. De aceea, metodele și instrumentele sunt predispușe către perisabilitate, în vreme ce teoriile (cele adevărate, nu ipotezele de lucru sau erorile de gândire) pot fi supuse asimilării și înglobării.

Savantul clujean înțelege, pe de o parte, că instrumentul științific trebuie perfecționat, de cealaltă, că trebuie ajustat la realitate, dinamica realității solicitând dinamica gândirii, deoarece descrierea unei realități se face prin observare și gândirea ei, iar păstrarea înțelegerii urmează ajustării gândirii la devenirea realității; altfel spus, gândirea umană cu întregul ei mecanism de cuplare la realitate trebuie acomodată în fiecare moment la realitatea obiectivă. Cu toate că, o vreme, comportamentele și concepțiile în consecință pot părea eficiente funcțional, la un moment dat clivajele dintre realitate, felul în care este aceasta concepută și acțiunile care decurg de aici devin insuportabil de grave. De altfel, aceasta este esența perspectivei și concepției diacronice: chiar dacă, la scară umană, anumite realități curente par neschimbate, în fapt ele devin, iar a le percepe ca imuabile este o eroare de perspectivă și o neînțelegere a realității. Toate acestea se observă în felul în care Sextil Pușcariu explică elementele de forță, slăbiciunile, carențele și remediile concepției neogramatice, precum și în modul în care practică lingvistica, în general. El consideră că utilizarea unui instrument – spre rezolvarea unor probleme-

me importante pentru mersul științei într-o epocă – sau faptul de a ține seamă de o anumită perspectivă – spre a adopta sau urma un anumit mod de gândire științifică – nu înseamnă implicit respingerea sau negarea altor instrumente și perspective, motiv pentru care caută soluțiile și elementele de teorie în măsură să aducă cu sine rezolvarea problemelor cunoașterii, neurmărind promovarea anumitor soluții sau teorii.

*

Datorită caracterului ei categorial, gradului ei de abstracție și importanței conceptuale în cadrul filozofiei neogramatice, legea constituie un concept central, cu valoare de model arhetipal, nu doar cu privire la modalitățile de organizare a realității, dar și în ceea ce privește felul în care se generează și funcționează gândirea neogramaticilor și a urmașilor lor. Comparând legea cu molima, propagarea ei cu contagiunea bolii și analogia cu imunitatea, Sextil Pușcariu se încadrează în modalitățile de exprimare din epocă, precum și în mentalitatea acesteia, care începuse a vedea relațiile dintre elementele și sistemele realității, organicitatea acesteia.

Învățatul român folosește aproape cu preponderență un limbaj și un stil aparent intuitive, astăzi puternic respinse (ele fiind citate în analize care au în vedere metafora, limba sau stilul lui Sextil Pușcariu, dar evitându-se utilizarea lor ca modalități de exprimare), fapt petrecut nu întrucât urmașii săi ar ști mai multe sau ar avea instrumente ameliorate, ci datorită autismului caracteristic gândirii rupte de viața realității, în conjuncție cu teama de efectele rătăcirii și exagerării – uneltele prin care selecția marchează, spre a elimina, abuzul, dar nu și uzul.

Fără teama luării în stăpânire a gândirii obiective de către subiectivitatea senzației, Sextil Pușcariu practică în mod aproape programatic acest tip de discurs, aparent ornat, în fapt euristic, și care vădește convingerea că intelectul trebuie să cugete asupra senzațiilor filtrate în simțuri, limba putând exprima realitatea gândită doar după ce a reflectat cunoașterea furnizată de travaliul științelor ce contribuie la înțelegerea acelei realități. Fără a renunța la terminologia științifică (el însuși propunător al unor termeni și concepte) și fără a-și vulgariza discursul, Sextil Pușcariu preferă acest mod de exprimare care arată implicit că mijloacele lingvistice prin care se încearcă exprimarea fidelă a realității cugetate nu se recoltează din mediile de creație artificială. În acest fel, el se arată a crede că terminologia naturală este preferabilă nu numai întrucât conectează științele între ele întocmai în chipul în care realitatea pe care acestea o reflectă este conectată, dar și pentru că, în acest caz, posibilitatea de a ajunge la înțelegerea realității este mai mare atunci când se folosesc cuvinte decât atunci când se folosesc termeni (care, oricum, necesită explicații suplimentare). Cu aceeași resemnare optimistă cu care și-a început lucrul la *Dicționar*, el respinge blocajul ridicat de temerile pierderii autonomiei și capcana tiparelor mentale și lingvistice ale unei științe care tinde în mod natural către segregare. De aceea, discursul aparent metaforic al lui Sextil Pușcariu reflectă înțelegerea faptului că pretenția eliberării de zgura senzorială fără baza conferită de analiza specială și nuanțată a cazului particular instituie ruptura dintre gândire și realitate.

(În zilele noastre, și alte culturi minore manifestă aceeași reticență ritoasă, în vreme ce lumea științifică anglo-saxonă și americană folosesc din plin nu doar limbajul presărat cu metafore vitaliste și organiciste, dar se bazează masiv pe metafore luate din limbajul cotidian, chiar al mai multor pături sociale, după calitatea conținutului mizând total pe capacitatea efectivă de comunicare și pe penetranța mesajului și lărgimea spectrului de receptori, și neurmărind aproape deloc aparenta rigoare și neutralitate a învelșului lingvistic.)

În cazul legii fonetice, acest mod de a înțelege și exprima realitatea gândită urmează ideii că, dacă nu este dedusă din observarea nuanțată a particularităților a numeroase situații concrete, dacă nu este încercată prin corelarea ei inductivă, în sincronie și în diacronie, cu alte fenomene în mod natural conexe și dacă nu este acomodată la realitatea concretă și la sistemul astfel obținut, legea fonetică rămâne o speculație de birou – loc în care cercetătorul poate face abstracție de aspectele particulare și de detaliu ale realității pe care o transformă în schiță sau în care poate ajunge la abandonarea conceptului dimpreună cu concepția care l-a generat. Se vedește astfel că Sextil Pușcariu nu se oprește la priceperea faptului – fundamental și la îndemâna oricui gândește – că legea decurge din inferența de la comportamente particulare la tipare universale, ci urcă la înțelegerea procesului prin care, în plan concret, acest element inductor devine, iar în plan abstract ajunge a fi sursă și matrice deductivă privitor la felul în care evoluează realitatea, întrucât, precum orice produs al realității, legea este o formă de manifestare a unui principiu, guvernând realități variate, interacționând ierarhizat cu alte legi și acționând în modalități nu mereu ușor de surprins și de înțeles. De aceea, la Sextil Pușcariu, pentru a oferi rezultate valide, procesul de înțelegere a legii prin gândire are nevoie să rămână viu, ceea ce face ca gândirea să prezinte nevoia de a se afla într-o permanentă stare de tensiune cu realitatea, pe care nu încearcă a o decupa în chipul său, la a cărei devenire se ajustează permanent, acționând în consecință și asupra teoriei pe care astfel o mediază și constituie.

Analiza complexă a felului în care funcționează sunetul la individ, în cadrul comunității lingvistice și sociale – care sub imperiul aceluiași activități pendulează între stabilitate și variabilitate –, a modalităților multiple de a acționa pe mai multe căi spre a ajunge la economia eficientă – în condițiile unei comunicări reale –, magistrala explicare a economiei de efort și a comodității, conceperea excepției ca iluzie a unei minți mânată de simetrie, dihotomia fonetic/fonologic, concepte precum *fonocinem* și *morfonem*, perspectiva referitoare la evoluția lexical-semantică și conceptuală a cuvintelor, numeroasele contribuții și nuanțări teoretice ne fac să înțelegem că viziunea asupra întregului – pe care Sextil Pușcariu o deținea – avea în vedere atât planul detaliilor concrete și particulare, cât și pe cel teoretico-abstract, de la sunet la învățare, practicare, schimbare, devenire a limbii, trecând prin întregul complex interacțional și ajungând la filozofia științei. Învățatul român se arată preocupat de aflarea adevărului despre natura realității și privește la analogie, deducție, interpretare și speculație ca la simple exerciții aflate pe calea cunoașterii in-

ductive și pozitivist, întrucât știința are a căuta legea, nu abaterea, fiind preocupată de aflarea și înțelegerea sistemului și a ordinei, nu a aberației și a haosului.

*

Privind la cursul pe care l-a avut gândirea științifică a lui Sextil Pușcariu, se înțelege că, plecând de la neogramatică, observând erorile acesteia, căutând corectivele (cum a fost cel reprezentat de geografia lingvistică), lingvistul român nu vizează înlocuirea lingvisticii istorice, ci împlinirea ei, observațiile sale având rolul de a face pasul necesar înglobării stării prezente spre a o crea pe cea viitoare.

Așa cum despre diacronistul de Saussure toată lumea pare a ști că ar fi negat diacronia – gândul că acest diacronist a observat importanța și necesitatea perspectivei fragmentare, sincronice, în subsecvența celei depline, diacronice, și a adus la lumină și evidențiat, alături de „telescopul” diacronic acest tip de „microscop” și de grilă analitică (cu inerentul adaos de retorică persuasivă), fiind mai greu de reținut –, tot astfel se susține despre Sextil Pușcariu că ar fi negat cele două perspective, când, de fapt, el doar a atras atenția asupra pericolului confuziei limbii cu perspectivele studierii acesteia – aspect asupra căruia, de altfel, au atras atenția mulți dintre lingviștii ce-au urmat primilor neogramatici.

Din triada celor trei mari lingviști români (A. Philippide, O. Densusianu și S. Pușcariu), probabil că cel mai tânăr dintre ei a fost cel mai atent la relația dintre domeniul empirico-aplicativ și cel teoretico-doctrinar, înțelegând că filozofia neogramatică nu este doar o perspectivă printre altele și că lingvistica are nevoie nu doar de realizări practice, de soluții la problemele concrete ale limbii, ci și de o călăuză teoretică bine temeinicită conceptual, care să vegheze și să valideze soluțiile ce decurg din aplicarea metodelor și din lucrul instrumentelor.

Prin felul în care rezolvă chestiuni concrete, prin cel în care gândește și construiește teorii și prin cel în care își prezintă rezultatele practice și viziunile teoretice, Sextil Pușcariu se arată a înțelege că filozofia neogramatică și metoda comparativ-istorică reprezintă fundamentul care dă lingvisticii forță și profunzime științifică, întrucât conține perspectiva evolutivă și diacronică și o întemeiază pe cea statică și sincronică, în conformitate și în descendența marilor idei ale secolului al XIX-lea, cele care au edificat gândirea secolului următor.

SEXTIL PUȘCARIU – THE NEOGRAMMARIAN

(Abstract)

The Neogrammarian School may be considered a founding moment in the history of linguistics. The Neogrammarian philosophy however is the constitutive and fundamental element of the science of linguistics. Whether they are fueled directly by it, or they benefit in the most indirect, subtle or sinuously-ramified ways from it, the subdomains, perspectives and approaches of linguistic are born, exist and function only as a consequence of the genetic relation with the Neogrammarian philosophy.

Due to the modalities in which it both reflects the ontic reality and stems from the epistemic reality, this doctrine becomes not only the promordial component of linguistics, but also its independent root, the only capable of ensuring the scientifically-grounded existence of any form of existence of linguistics.

Cuvinte-cheie: *filozofie neogramatică, procesual, diacronie, evoluție, Sextil Pușcariu.*

Keywords: *Neogrammarian philosophy, processual, diachrony, evolution, Sextil Pușcariu.*

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Facultatea de Litere
Iași, Bd. Carol I, 11
algafton@gmail.com*